

MACIEJ MIKUŁA

 <http://orcid.org/0000-0001-6708-004X>
Uniwersytet Jagielloński

Zwolnienia podatkowe w dobie jagiellońskiej w królewskich miastach małopolskich

Uwagi wstępne

Z okresu jagiellońskiego zachowały się liczne przywileje królewskie zwalniające mieszczan od obowiązku zapłaty podatków¹. Wpisy tych regulacji wy-

¹ Wykaz używanych skrótów: AGAD, perg. — dokument pergaminowy w Archiwum Głównym Akt Dawnych; AGZ — *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie wskutek fundacji śp. Aleksandra hr. Stadnickiego wydane staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego*. T. 6, 9, 10. Wyd. O. Pietruski, X. Liske. Lwów 1876, 1883, 1884; ANKr. — Archiwum Narodowe w Krakowie; ASK — Archiwum Skarbu Koronnego w AGAD; BJ dok. — dokument w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej; dok.dep. — dokument depozytowy; Dok.Rad. — *Dokumenty miasta Radomia z lat 1444—1611*. Oprac. B. Wyrozumska. „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego” 1984, T. 21, 4, s. 16—74; GK — księga grodzka krakowska inksrypcje w ANKr.; KDKM — *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa*. T. 1, cz. 1. Wyd. F. Piekosiński. Kraków 1879; KDM 5 — *Materiały do Kodeksu dyplomatycznego Małopolski*. T. 5, <http://www.kodeks.pau.krakow.pl/index.html> [dostęp: 22.03.2019]; KWiel. — *Codes diplomaticus Vieliciensis. Kodeks dyplomatyczny wielicki*. Wyd. A. Rudyński. Lwów 1872; Łabęcki 2 — H. Łabęcki: *Górnictwo w Polsce. Opis kopalnictwa i hutnictwa polskiego pod względem technicznym, historyczno-statystycznym i prawnym*. T. 2. Warszawa 1841; MBiecz — *Materiały do historii miasta Biecza (1361—1632)*. Oprac. F. Bujak. Kraków 1914; MK — Metryka Koronna w AGAD; MŁublin — *Materiały do historii miasta Lublina 1317—1792*. Oprac. J. Riabinin. [Lublin] 1938; MRPS — *Matricularum Regni Poloniae Summaria*. T. 4. Oprac. T. Wierzbowski. Warszawa 1905—1917; PPSMK — *Prawa, przywileje i statuty miasta Krakowa*. T. 1, z. 1. Wyd. F. Pie-

stępują zarówno w księgach Metryki Koronnej (często w postaci skróconej²), jak również w postaci dokumentów, niekiedy wciągniętych do kopiariuszy miejskich. Wzrastająca liczba wspomnianych regulacji jest widoczna w Metryce Koronnej zwłaszcza od okresu panowania Zygmunta I, co należy tłumaczyć zarówno większą dbałością o wpisywanie do Metryki aktów obowiązujących czasowo, jak i intensyfikacją wydawania tego typu regulacji wobec coraz częstszego (ostatecznie regularnego) uchwalania szosu na sejmach³.

Różnego typu libertacje towarzyszą miastom na prawie niemieckim w Polsce od momentu lokacji⁴. Wolnizna określona w dokumencie lokacji znosiła czasowo wszelkiego typu świadczenia, zwłaszcza te wynikające ze stosunku własności — a więc czynsze. Praktyka wymagania podatków od mieszczan, zdaniem części badaczy, już przed 1456 r. bez ich zgody⁵ — usankcjonowała

kosiński. Kraków 1885; ZDM 3 — *Zbiór dokumentów małopolskich*. Cz. 3. Wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kuraś. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1969.

² I. Sułkowska-Kuraś: *Polska kancelaria królewska w latach 1447—1506*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1967, s. 86—87.

³ Badania I. Sułkowskiej-Kurasiowej wykazały, że na 750 dokumentów zebranych z okresu rządów Kazimierza Jagiellończyka tylko 87 miało swe odpowiedniki w Metryce Koronnej (ibidem, s. 81). Dla początku wieku XVI odsetek ten jest zdecydowanie różny i sięga średnio 60% obecności w Metryce kopii dokumentów wychodzących z kancelarii królewskiej. Zob. W. Chorążyczewski: *Czego wciąż nie wiemy o kancelariach centralnych dawnej Rzeczypospolitej*. W: *Belliculum diplomaticum II Thorunense. Kancelarie władców na ziemiach polskich w średniowieczu i czasach nowożytnych na tle porównawczym*. Red. W. Chorążyczewski, J. Tandecki. Toruń 2007, s. 68.

⁴ Pierwsze studium nad opodatkowaniem miast, stanowiące do dzisiaj punkt odniesienia, opracował S. Kutrzeba (*Szos królewski w Polsce w XIV i XV wieku*. Kraków 1900 — odbitka z „Przeglądu Polskiego”). Ewolucję świadczeń mieszczan na rzecz skarbu królewskiego, począwszy od zwolnień wynikających z akcji lokacyjnej, po schyłek wieku XV prześledził przed ponad trzydziestu laty M. Ludwig w swej monografii *Besteuerung und Verpfändung königlicher Städte im spätmittelalterlichen Polen* (Berlin 1984). Krytyka ustaleń, zwłaszcza w zakresie równorzędności opodatkowania mieszczan i kmieci z dóbr szlacheckich w I poł. XV w., zob. J.S. Matuszewski, T. Szulc: *Opodatkowanie i polityka zastawu miast królewskich w Polsce za Jagiellonów. Uwagi w związku z książką Michaela Ludwiga „Besteuerung und Verpfändung königlicher Städte im Spätmittelalterlichen Polen”*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1989, T. 41, z. 2, s. 176—183. Uwagi nad stanem badań nad podatkami miejskimi poczynił w artykule przeglądowym z 2003 r. T. Szulc (*Skarbowość polska lat 1492—1587 w historiografii*. W: „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2003, T. 8, s. 23—25).

⁵ Do badań M. Ludwiga (*Besteuerung...*, s. 75, tam wcześniejsza literatura, zwłaszcza stanowisko S. Kutrzeby: *Szos królewski...*, s. 22—23) w literaturze akceptowany był pogląd S. Kutrzeby, zgodnie z którym do 1456 r., to jest do odrzucenia przez króla i szlachtę żądania rajców krakowskich w sprawie przestrzegania ich generalnego zwolnienia podatkowego, uwzględniana była zgoda miast na obciążenia podatkowe. M. Ludwig argumentował, że co najmniej w 1441 r. szlachta bez udziału króla i bez zgody mieszczan nakładła podatki na miasta, a nałożenie na miasta obowiązku zapłaty podatku wiązało przynajmniej z 1435 r., kiedy to rajcy krakowscy podjęli walkę o zachowanie wolności podatkowych (ibidem, s. 78—79, 80; J.S. Matuszewski, T. Szulc: *Opodatkowanie i polityka...*, s. 182).

dualizm świadczeń miejskich, a w istocie nawet potrójny ich charakter. Oprócz należności na rzecz właściciela (czynsz) płacone były podatki na potrzeby ogólnopaństwowe (do skarbu królewskiego, szos i czopowe⁶), a także w niektórych ośrodkach wybierany był dodatkowo szos na potrzeby miasta⁷.

W niniejszych rozważaniach chcę skupić się na zwolnieniach od podatków ogólnopaństwowych (szos jako podatek od majątku⁸ oraz czopowe z tytułu produkcji napojów alkoholowych⁹) udzielanych przez króla miastom należącym do domeny monarszej w województwach: krakowskim, sandomierskim i lubelskim. Pozwolą one odpowiedzieć na pytania, czy libertacje podatkowe można wpisać do katalogu aktów prawnych, którymi król kształtował indywidualną sytuację prawną miasta, czy tylko były doraźnymi aktami pomocowymi? Czy przez pryzmat libertacji podatkowych można wskazać kierunki polityki królewskiej wobec konkretnych miast albo wobec mieszczan jako grupy społecznej i miast jako składników domeny monarszej?

Jak dotąd problem zwolnień podatkowych miast nie był przedmiotem odrębnego opracowania¹⁰. Wykorzystałem typowe libertacje, to jest zwolnienia od świadczeń (nierzadko obok podatków wskazywano także czynsze, myta i cła), których z okresu od XV do połowy XVI w. wynotowałem niemal sto. Dotyczą one czterdziestu dwóch miast, których dzieje w większości doczekały się ujęć monograficznych, a ich autorzy zazwyczaj wspominali o libertacjach podatkowych¹¹.

⁶ Pomijam tutaj dyskusję nad wykształceniem się skarbu państwowego, co niewątpliwie następowało w związku z przejmowaniem przez szlachtę drogą rozwoju systemu parlamentarnego, wpływu na ustanawianie i rozliczanie podatków.

⁷ S. Kutrzeba: *Szos królewski...*, s. 31, 45—46; Idem: *Finanse Krakowa w wiekach średnich*. W: Idem: *Finanse i handel średniowiecznego Krakowa*. Kraków 2009, s. 63—64, 146; S. Paternowski: *Finanse miasta Poznania w wiekach średnich*. Poznań 1937, s. 29—31, 40—46, 79; J. Kądziołka: *Finanse miasta Poznania 1501—1648*. Poznań 1960, s. 66—74; Z. Noga: *Krakowska rada miejska w XVI w. Studium o elicie władzy*. Kraków 2003, s. 75.

⁸ Był to podatek zarówno od nieruchomości (działki miejskie), jak i z tytułu działalności rzemieślniczej lub handlowej. Zob. A. Filipczak-Kocur: *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587—1648. Projekty — ustawy — realizacja*. Warszawa 2006, s. 53.

⁹ Ibidem, s. 58, tam wcześniejsza literatura przedmiotu.

¹⁰ Zob. w przedmiocie zwolnień Krakowa i Lwowa S. Kutrzeba: *Szos królewski...*, s. 38—39. Niniejsze ustalenia stanowią rozszerzenie rozważań przedstawionych już we wzmiankowanej wcześniej monografii: M. Mikuła: *Prawodawstwo króla i sejmu dla małopolskich miast królewskich (1386—1572)*. *Studium z dziejów rządów prawa w Polsce*. Kraków 2014, s. 128—131.

¹¹ Tytułem przykładu: J. Laberschek: *Na przełomie wieków XVI i XVII*. W: *Kłobuck. Dzieje miasta i gminy (do 1939)*. Red. F. Kiryk. Kraków 1998, s. 169—170; K. Nabiałek: *Dzieje Wojnicza od XVI do połowy XVII wieku*. W: W. Krawczuk, P. Miodunka, K. Nabiałek: *Dzieje Wojnicza od XVI do XVIII wieku*. Wojnicz 2009, s. 174—175; R. Szczygieł: *Lokacja miasta na prawie magdeburskim i jego dzieje w czasach jagiellońskich*. W: *Dzieje Urzędowa*. Red. R. Szczygieł, M. Surdacki. Lublin—Urzędów 2011, s. 89; J. Laberschek: *Dzieje średniowiecznego Lelowa*. Lelów 2018, s. 75. Regesty źródeł zawierających zwolnienia podatkowe omawianych miast zob. hasła w *Słowniku historyczno-geograficznym województwa krakowskiego w średniowieczu*. Kraków 1980 [hasła autorstwa: J. Laberschek (*Krzepice*,

Zwolnienia podatkowe a dotacje celowe

Cechą zwolnień podatkowych jest walor *lex specialis*, określający akt prawotwórczy o treści odmiennej od powszechnie obowiązujących norm (stanowiących polskie *ius commune*), w tym względem uniwersałów poborowych. Należy je odróżnić od dokumentów, których — choć wydają się libertacjami — nie można zaliczyć do kategorii przywilejów. W istocie są to akty stosowania prawa, w których król nie zwalniał mieszczan z podatku, lecz przeznaczał go na konkretny cel. Podmiotem zobowiązanym nadal byli mieszczanie, jednakże zamiast odprowadzać świadczenie do kasy królewskiej, pieniądze pozostawały w mieście na realizację ściśle określonych celów. Analogiczne akty ustanawiające „dotacje celowe” dotyczyły także myt — mieszczanie zamiast płacić w określonych komorach cła i myta mieli zapewnić realizację określonego celu publicznego. Akty te wydawane były zarówno jako ekwiwalent za poniesienie przez mieszczan konkretnych ciężarów (przykładowo udzielanie podwód pomimo posiadania zwolnienia od nich), jak i na przyszłość — najczęściej jako sposób dofinansowania inwestycji miejskich (mury obronne, remont dróg i inne). Pełniły więc inne funkcje niż libertacje podatkowe i pomijam je w niniejszym szkicu¹². Z tego właśnie względu poza zakresem analiz pozostały przykładowo następujące dwa przypadki z Nowego Miasta Korczyna: obniżenie o 1/3 szosu i czopowego dla Nowego Miasta Korczyna jako ekwiwalent za świadczenie podwód oraz zwolnienie ze świadczeń na rzecz zamku z darowanej im łąki celem pokrycia strat spowodowanych przez akwedukt doprowadzający wodę do stawów królewskich z rzeki Nidy¹³.

Współczesne prawoznawstwo posługuje się pojęciami finansowania celów ze środków publicznych w aspekcie pozytywnym i negatywnym. Pojęcia takie spotkać można choćby w refleksji nad sposobami dotowania przez państwo kościołów i innych związków wyznaniowych, w tym pierwszym aspekcie wskazując na przeznaczenie konkretnych sum pieniężnych, w drugim z kolei — na powstrzymanie się od poboru podatku, co obwarowane zostało w przypadku podatku dochodowego od osób prawnych od wydatkowania tak pozostałej kwoty na cele statutowe¹⁴. Pomoc królewska dla miast także miała wymiar pozytywny i negatywny. W tym pierwszym przypadku, jak już wspomniano, bliżej tutaj

cz. 3, s. 198—211; *Lelów*, cz. 3, s. 481—512); Z. Leszczyńska-Skrętowa (*Bochnia*, cz. 1, z. 1, s. 150—166; *Częstochowa*, cz. 1, s. 366—468); M. Wolski (*Lipnica*, cz. 3, s. 645—656)] oraz S. Kuraś: *Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średniowieczu*, Warszawa 1980 [Lublin, Łuków, Parczew (Parczów), Radzyń Podlaski (Kozirynek), Urzędów].

¹² Kwestie te zostały omówione w: M. Mikula: *Prawodawstwo króla...*, s. 155—160.

¹³ MK 33, s. 130 z 7.11.1518; MK 35, s. 327 z 21.10.1521.

¹⁴ T. Stanisławski: *Sposoby finansowania kościołów i innych związków wyznaniowych ze środków publicznych*. W: *Prawo wyznaniowe w Polsce (1989—2009). Analizy — dyskusje — postulaty*. Red. D. Walencik. Katowice—Bielsko-Biała 2009, s. 335—341.

nieanalizowanym, świadczenia publiczne pobierane w mieście czy to od samych mieszczan jak w przypadku podatków, czy też od przyjezdnych (cła, mostowe, opłaty targowego) przeznaczane były na potrzeby gminy, zwłaszcza na renowację fortyfikacji, budowę ratusza i inne. Finansowanie negatywne to właśnie liberacje, zwalniające mieszczan od określonych danin publicznych. Finansowanie negatywne mogło także dotyczyć imiennie wskazanych osób — pełniło wówczas niejednokrotnie rolę instrumentu prowadzenia polityki personalnej.

Zakres podmiotowy, przedmiotowy i czas obowiązywania zwolnień podatkowych

W przywilejach odnaleźć można trzy sposoby określania podmiotów objętych zwolnieniem podatkowym: 1) libertacja dotyczyła generalnie wszystkich mieszkańców miasta; 2) wskazywano konkretne grupy ludności; 3) wyszczególniano osoby indywidualne. W artykule pomijam tę ostatnią grupę osób, ponieważ poświęcono im osobne opracowanie¹⁵.

Wśród kategorii osób zwolnionych mogli to być: osadnicy obejmujący działki niezabudowane¹⁶, rajcy¹⁷, pogorzelnicy w sytuacji, gdy szkody w wyniku pożaru dotknęły tylko pewną część mieszkańców¹⁸. Znacznie częściej jednak zwolnienia obejmowały wszystkich zobowiązanych do płacenia podatków mieszkańców. Zwolnienia najczęściej miały charakter pełny, choć niekiedy jedynie obniżana była wysokość szosu, jak w Lipnicy (do 20 grzywien), Nowym Sączu (do 20 grzywien), Olkuszu (obniżenie o 20 grzywien), Proszowicach (najpierw obniżenie do 80 grzywien i następnie dalsze z 80 do 50 grzywien) czy Urzędowie (z 15 do 13 grzywien)¹⁹.

¹⁵ M. Mikuła: *Beneficjenci indywidualnych zwolnień podatkowych w miastach w dobie jagiellońskiej*. „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2012, T. 5, s. 13—25.

¹⁶ Bochnia (KDM 5 nr 1720 [teczka P 168] z 10.12.1485, MK 14, k. 85); Bochnia (MK 49, k. 89v—90 z 13.04.1534 — wzmiankowane były wcześniejsze dokumenty, być może chodzi o zwolnienie z 1485 r.).

¹⁷ Bochnia — zwolnienie dla sześciu rajców rezydujących (MK 49, k. 89v—90 z 13.04.1534); Bochnia — zwolnienie od czopowego od piwa (MK 57, k. 244v—245 z 9.04.1540; rajcy przedstawili wcześniejsze dokumenty, papierowe i pergaminowe dotyczące zwolnienia od czopowego od piwa, nie jest jasne, czy może chodzić także o dokument z 1534 r.).

¹⁸ Jasło — zwolnienie dla 26 pogorzalców od wszelkich świadczeń (MK 16, s. 43 z 15.04.1497); Kraków — pierwotnie zwolnienie dla pogorzalców, zamienione na zwolnienie dla wszystkich mieszczan (PPiSMK I.1, 41 z 30.07.1529); Oświęcim — mieszczanie dotknięci klęską pożaru (MK 20, k. 85v z 16.08.1503); Radom — rozróżnienie długości okresu zwolnienia od szosu, dla pogorzalców 10 lat, dla mieszczan, którzy nie ucierpieli od ognia 2 lata (Dok.Rad. 17 z 17.01.1508).

¹⁹ Lipnica (ASK I-2, k. 337 z 6.05.1538); Nowy Sącz — jak wynika z mandatu, już wcześniej sądeczanie cieszyli się obniżeniem podatku do wysokości 20 grzywien (ASK I-2, k. 342v

Okres, na jaki były wystawiane, był bardzo zróżnicowany i zależał także od typu podatku. Zwolnienia od szosu udzielane były na: rok²⁰, dwa lata²¹, trzy lata²², cztery lata²³, pięć lat²⁴, sześć lat²⁵, siedem lat²⁶, osiem lat²⁷, dziesięć lat²⁸, dwanaście lat²⁹, czternaście lat³⁰, piętnaście lat³¹, szesnaście lat³², osiemnaście lat³³,

z 19.06.1538); Olkusz — obniżenie szosu o 20 grzywien (MK 25, k. 19 z 20.03.1511); Proszowice (MK 20, k. 152v z 14.01.1504; BJ dok. 285 z 28.02.1531, MK 45, s. 675—676); Urzędów (MK 50, k. 262—262v z 15.09.1535; R. Szczygieł: *Lokacja miasta...*, s. 89).

²⁰ Bochnia (MK 49, k. 89v—90 z 13.04.1534).

²¹ Radom (Dok.Rad. 17 z 17.01.1508); Olkusz (MK 37, k. 427v z 15.05.1523).

²² Sandomierz (MK 10, k. 52v z 6.01.1450).

²³ Ropczyce (MK 23, s. 666—667 z 10.08.1509).

²⁴ Jasło (KDM 5 nr 1215 [teczka N 185 z 2.04.1474], MK 12, k. 173v); Opoczno (MK 14, s. 56 z 18.03.1483).

²⁵ Kazimierz (MK 14, s. 207 z 23.05.1487); Kazimierz — wyjęcie spod obowiązywania konstytucji z 1540 r. celem zachowania wcześniejszego zwolnienia z 1535 r., skutkiem czego pozostało jeszcze 6 lat libertacji (MK 62, k. 5v—6v z 24.04.1540); Olkusz (MK 17, k. 311 z 22.02.1502).

²⁶ Łuków — zwolnienie siedmioletnie wydane było w 1528 r., ale wskutek utraty dokumentu w 1530 r. ponownie wydany został przywilej, w którym potwierdzono obowiązywanie zwolnienia przez kolejne 5 lat (MK 44, s. 275—256 z 5.04.1528 [15.01.1530]).

²⁷ Bochnia (MK 23, s. 80 z 19.03.1507; mandat: GK 89, s. 622—624 z 1565 [przywilej z 1561]); Chęciny (AGZ 6, 69 z 13.03.1466); Jasło (MK 16, s. 43 z 15.04.1497); Łuków (MK 29, s. 533—534 z 3.05.1517); Opoczno (MK 38, s. 73 z 26.09.1524); Osiek (MK 31, s. 294 z 12.06.1518); Parczew (MK 19, k. 24v z 1.04.1501); Pilzno (MK 64, k. 344—344v z 19.06.1543); Piwniczna (MK 17, k. 13v z 12.11.1492); Połaniec (MK 23, s. 141 z 18.04.1507); Połaniec (MK 40, s. 251 z 18.10.1526, zob. nr 2 w Aneksie); Stężyca (MK 57, k. 291 z 6.05.1540); Stopnica (MK 22, k. 227 z 4.04.1508); Zawichost (MK 20, k. 57 z 28.04.1503); Zwoleń (MK 71, k. 270v—271 z 15.07.1546).

²⁸ Bochnia (KDM 5 nr 1720 [teczka P 168] z 10.12.1485, MK 14, k. 85); Kazimierz (MK 50, s. 400—402 z 4.10.1535; GK 75, s. 365 z 12.05.1556); Kleparz (MK 12, k. 238v z 27.06.1476); Kraków (PPiSMK I.1, 41 z 30.07.1529); Nowy Sącz (MK 35, s. 825—826 z 1.08.1522); Radom (Dok.Rad. 16 z 6.12.1507); Radom (Dok.Rad. 17 z 17.01.1508); Radzyń Podlaski (MK 20, k. 24—24v z 16.08.1502); Ropczyce (MK 20, k. 139v z 6.01.1504); Słomniki (MK 47, k. 41—41v z 23.08.1531); Szydłów (MK 66, k. 34—35 z 11.02.1544); Urzędów (MK 17, k. 248v z 30.12.1501); Wieliczka (KWiel. s. 38 z 3.09.1473); Wojnicz (ANKr. dok.dep. 159 z 21.06.1485).

²⁹ Częstochowa (MK 33, s. 349—350 z 26.06.1519); Kazimierz (MRPS 4, 22566 z 19.11.1546); Kleparz (MK 55, k. 43v—44 z 16.07.1538); Pilzno (KDM 5 nr 1211 [teczka N 179] z 19.03.1474, MK 12, k. 172v); Sandomierz (MK 28, k. 133v z 25.11.1514; potwierdzenie: MK 30, k. 55—56 z 27.09.1515); Żarnowiec (AGAD, perg. 3356 z 4.07.1525).

³⁰ Nowy Sącz (MK 35, s. 919—920 z 13.01.1523); Oświęcim — dla pogorzalców, którzy zbudują domy drewniane (MK 31, s. 501—503 z 12.07.1519); Sandomierz (MK 38, s. 439—440 z 24.06.1525).

³¹ Oświęcim (MK 20, k. 85v z 16.08.1503); Pilzno (MK 49, k. 92—92v z 15.04.1534); Wieliczka (MK 51, k. 150 z 25.11.1535; AKS I-2, k. 343v, ponownie k. 344).

³² Nowy Sącz (AGZ 9, 95 przed 20.01.1487).

³³ Lublin (MLublin, 112 z 29.08.1515, MK 29, s. 53—54); Łuków (MK 49, k. 140v—141 z 23.07.1534, powtórzenie przywileju na pergaminie: MK 54, k. 121—122 z 24.07.1534); Oświęcim — dla pogorzalców, którzy zbudują domy murowane (MK 31, s. 501—503 z 12.07.1519).

dwadzieścia lat³⁴. Na podstawie zebranego materiału z lat 1450—1565, obfitującego zwłaszcza w zwolnienia wydawane przez Zygmunta I Starego, średnia długość zwolnienia od szosu wynosiła ponad dziesięć lat, przy czym do 1506 r. niecałe dziewięć lat. Statystycznie dłuższe okresy zwolnień podatkowych w XVI w. można próbować wiązać z ustabilizowaniem się praktyki uchwalania podatków nadzwyczajnych obejmujących miasta na każdym sejmie, wobec braku takiej regularności w II połowie wieku XV. Znacznie krótsze terminy dotyczyły czopowego — kwartał³⁵, pół roku³⁶, rok³⁷, dwa lata³⁸. Tylko wyjątkowo zwolnienie od czopowego udzielane było na okres czterech³⁹, czternastu względnie osiemnastu lat⁴⁰, a nawet bezterminowo dla rajców bocheńskich⁴¹. Niekiedy pierwotnie wyznaczony okres zwolnienia okazywał się niewystarczający i mieszczanie zabiegali o jego przedłużenie⁴².

³⁴ Biecz (MBiecz, 155 z 16.01.1523); Kazimierz (MK 21, k. 46 z 20.09.1504); Lelów (MRPS 4, 22638 z 25.01.1547).

³⁵ Połaniec (MK 40, s. 251 z 18.10.1526, zob. nr 2 w Aneksie); Radom (Dok.Rad. 17 z 17.01.1508); Stężyca (MK 57, k. 291 z 6.05.1540).

³⁶ Częstochowa (MK 33, s. 349—350 z 26.06.1519; akt wykonawczy do przywileju z 26 czerwca (mandat) MK 31, s. 484—485 z 30.06.1519); Dębowiec (MK 25, k. 188 z 9.01.1512); Dobczyce (MK 24, k. 438v z 13.02.1511); Łuków (MK 29, s. 533—534 z 3.05.1517); Nowy Sącz (MK 35, s. 825—826 z 1.08.1522); Pilzno (MK 64, k. 344—344v z 19.06.1543); Radom (Dok. Rad. 21 z 6.04.1509); Słomniki (MK 47, k. 41—41v z 23.08.1531); Zwoleń (MK 71, k. 270v—271 z 15.07.1546).

³⁷ Biecz (MBiecz, 155 z 16.01.1523); Bochnia (MK 23, s. 80 z 19.03.1507); Bochnia (MK 49, k. 89v—90 z 13.04.1534); Kazimierz (MK 21, k. 46 z 20.09.1504); Nowy Sącz (MK 35, s. 919—920 z 13.01.1523, J. Sygański: *Historia Nowego Sącza od wystąpienia dynastii Wazów do pierwszego rozbioru Polski*. T. 1: *Obraz wewnętrznych dziejów miasta*. Lwów 1901, nr 42); Lublin (MK 29, s. 53—54, MLublin, 112 z 29.08.1515); Łuków (MK 44, s. 275—256 z 5.04.1528 [15.01.1530]); Łuków (MK 49, k. 140v—141 z 23.07.1534, powtórzenie przywileju na pergaminie: MK 54, k. 121—122 z 24.07.1534); Olkusz (MK 37, k. 427v z 15.05.1523); Pilzno (MK 49, k. 92—92v z 15.04.1534); Sandomierz (MK 28, k. 133v z 25.11.1514); Sandomierz (MK 30, k. 55—56 z 27.09.1515); Sandomierz (MK 38, s. 439—440 z 24.06.1525); Urzędów (MK 20, k. 74 z 7.07.1503); Wieliczka (MK 51, k. 150 z 25.11.1535; AKS I-2, k. 343v, ponownie k. 344); Żarnowiec (AGAD, perg. 3356 z 4.07.1525).

³⁸ Kazimierz (GK 75, s. 365 z 12.05.1556).

³⁹ Szydłów (MK 66, k. 34—35 z 11.02.1544); Bochnia (mandat: GK 89, s. 622—624 z 1565 [przywilej z 1561]).

⁴⁰ Oświęcim (MK 31, s. 501—503 z 12.07.1519).

⁴¹ Bochnia — od produkcji piwa (MK 57, k. 244v—245 sprzed 9.04.1540). Stosowano także metodę czterokrotnego zwolnienia kwartalnego (Kazimierz — MK 50, s. 400—402 z 4.10.1535) lub w ściśle określonym okresie (Kleparz: 16.07.1538 do 25.12.1538 — MK 55, k. 43 z 16.07.1538).

⁴² Przedłużenie roczne — Chęciny (KDM 5 nr 1030 [teczka N 91] z 7.04.1472); Nowy Sącz — (MK 54, k. 23—23v z 19.02.1537 oraz MK 54, k. 25 z 6.03.1537 — w pierwszym przywileju informacja o przedłużeniu zwolnienia z 1533 r., lecz chodzi o wpływające czternaścieletnie zwolnienie z 1523 r., w drugim brak tej usterki, przedłużenie nie dotyczyło czopowego i czynszu gruntowego, J. Sygański: *Historia Nowego Sącza...*, nr 46); przedłużenie dwulet-

Znacznie krótszy okres zwolnień od zapłaty czopowego wynikał z konsumpcyjnego charakteru podatku, którego koszty ostatecznie przerzucane były na nabywcę. Był to także podatek bardzo istotny w całościowym dochodzie skarbu państwa. Badania Anny Filipczak-Kocur dotyczące tego podatku z okresu rządów Zygmunta III wykazały, że przed reformą sposobu wymiaru czopowego z lat 1628—1629, który „Z podatku od ilości wyprodukowanego trunku stał się podatkiem od wartości produkcji i sprzedaży”⁴³, dochód z niego wynosił 241 488 zł (1628 r.), podczas gdy z łanowego łącznie z szosem wpływało do skarbu 211 450 zł⁴⁴. Niestety, na podstawie zgromadzonych źródeł nie udało się ustalić, na jakiej podstawie określany był zróżnicowany czas trwania zwolnienia. Warto natomiast zwrócić uwagę, że pogorzeleny z Oświęcimia w 1519 r. otrzymali zróżnicowane zwolnienie — jeśli decydowali się odbudować domy drewniane wynosiło ono czternaście lat, w przypadku domów murowanych — lat osiemnaście, ponadto w analogicznych okresach zwolnieni byli z połowy czopowego, a drugą połowę należało przeznaczyć na potrzeby gminy miejskiej. Co więcej, drewno na odbudowę można było uzyskać między innymi w górach (Beskidach) i bez przeszkód spławić je do miasta Sołą⁴⁵.

Niekiedy zwolnienia podatkowe zawierały specjalne warunki, których dołożenie ujawnia troskę monarchy o miasto jako składnik dóbr monarszych. Libertacja uzyskana przez Biecz w 1522 r. zawierała nakaz odbudowania przez pogorzalców domostw zniszczonych przez pożar w trakcie trwania wydanej dla nich libertacji. Jeśliby to nie nastąpiło, starosta został upoważniony do nadania ich działek innym osobom, które chcą wznieść zabudowania. W zapisce z 25 maja 1537 r. wspomniano, że rzemieślnik Wojciech nabył taką działkę za trzy grzywny i wznosił na niej dom⁴⁶.

nie — Lipnica (MK 48, s. 321—322 z 23.12.1532); Nowy Sącz (AGZ 9, 95 z 20.01.1487); Parczew (MK 20, k. 14v z 22.06.1502); Stężyca (MRPS 4, 8243 (MK 74a) z 21.03.1548). Kwartalne przedłużenie libertacji od czopowego z powodu pożaru: Lublin (MK 29, s. 478; MLublin, 113 z 2.03.1517).

⁴³ A. Filipczak-Kocur: *Finanse Rzeczypospolitej w latach 1587—1632*. „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu”. *Historia* 1988, T. 26, s. 33—34.

⁴⁴ Ibidem, s. 39; por. A. Filipczak-Kocur: *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587—1648. Projekty...*, s. 51.

⁴⁵ Oświęcim (MK 31, s. 501—503 z 12.07.1519).

⁴⁶ 25.05.1537. *Dum autem perventum fuerat ad annum millesimum quingentesimum vigesimum secundum diem Omnium Sanctorum, civitas Beczensis funditus ignis voragine consumpta est. Tandem cives Beczenses nacti libertates a solvendis exactionibus et aliis contributionibus ad certos annos, decreto Sacrae Maiestatis compellebantur ad reaedificandum domos suas et quia, si aliquis in decursu anni domum non reaedificaret, area ipsius per dominum capitaneum capi deberet ac huic dari, qui aedificare vellet, eo decreto compulsus Albertus faber, prout et caeteri cives coemendo certam portionem arenae vicini sui pro tribus marcis, areae domus, in quam ad uxorum suam intraverat, adiuxit domumque novam super ae area suis impensis aedificavit*. Odczyt w Pracowni Słownika Historyczno-Geograficznego Małopolski (Kraków). Źródło: ANKr. Akta miasta Biecza, depozyt nr 1.

Funkcje zwolnień podatkowych

W narracjach przywilejów królewskich uzasadnienie wystawienia dokumentu, jeśli w ogóle zostało podane⁴⁷, zawierało stwierdzenie o dbałości króla o stan miasta i konieczność wydania libertacji celem polepszenia sytuacji materialnej mieszkańców. Niewykluczone, że wystarczającym powodem dla wydania libertacji była królewska decyzja o konieczności ulgi podatkowej dla mieszkańców w dowód uznania wierności i zasług mieszczan dla dobra Królestwa, są to jednak stosunkowo przypadki nieliczne⁴⁸. Wprost o ubóstwie mieszczan jako jedynej przyczynie zwolnienia wspomniano jeszcze rzadziej⁴⁹, a zdarzały się przypadki w ogóle braku podania przyczyny libertacji, co mogło wiązać się ze wspomnianym już wprowadzaniem treści przywileju do Metryki Koronnej w formie rejestru⁵⁰. Najczęściej jednak podawane były precyzyjne powody, dla których wydano przywilej. Najliczniej reprezentowane są zwolnienia wydane w związku ze zniszczeniami miasta w wyniku klęsk naturalnych (pożary⁵¹

⁴⁷ Niekiedy wpis do Metryki Koronnej miał charakter skrócony: *Libertas opidi Urzandow. Anno et die quo proxime supra. Maiestas Regia libertatem opidanis et incolis Urzandow ab omnibus et singulis censibus, daniis, exactionibus, contribucionibus, institutis et instituendis ac a quibusvis solucionibus theloneis et podwodis ad decem annos indulisit et in forma cancellarie concessit.* (MK 17, k. 248v z 30.12.1501).

⁴⁸ Kraków (PPiSMK I.1, 41 z 30.07.1529); Olkusz — połowa olbory górniczej (na okres dwóch lat: MK 43, s. 219—220 z 2.02.1528; MK 73, k. 151—151v z 1.07.1547; na okres roku: MK 54, k. 78 z 6.05.1537; zwolnienie odnośnie minerałów wydobytych do 4.01.1538 r., obniżenie o 1/4 przez kolejny rok licząc od tego dnia: MK 55, k. 23—23v z 25.06.1538; na okres 4 lat: MK 70, s. 86—87 z 27.05.1545, akt wykonawczy (mandat): Łabęcki 2 nr 41 z 27.05.1545); Olkusz — zwolnienie z podatków uchwalonych na ostatnim sejmie (Łabęcki 2 nr 22 z 4.05.1498, MK 17, k. 156).

⁴⁹ Olkusz (MK 17, k. 311 z 22.02.1502); Ropczyce (MK 23, s. 666—667 z 10.08.1509).

⁵⁰ Jasło (KDM 5 nr 1215 [teczka N 185] z 2.04.1474, MK 12, k. 173v); Kraków — krawcowanie pracujący w kopalniach olkuskich (MK 55, k. 198—198v z 4.12.1538); Nowe Miasto Korczyn (MK 12, k. 181 z 20.01.1474); Olkusz (MK 25, k. 19 z 20.03.1511; MK 37, k. 427v z 15.05.1523; MK 44, s. 390 z 1.02.1530); Opoczno (MK 38, s. 73 z 26.09.1524); Urzędów (MK 17, k. 248v z 30.12.1501); Dobczyce — rozmyty atrament uniemożliwia odczyt zarówno ze skanu jak i z mikrofilmu (MK 24, k. 438v z 13.02.1511).

⁵¹ Biecz (MBiecz, 155 z 16.01.1523); Bochnia (MK 23, s. 80 z 19.03.1507; mandat: GK 89, s. 622—624 z 1565 [przywilej z 1561]); Chęciny (AGZ 6, 69 z 13.03.1466; KDM 5, nr 1030 [teczka N 91] z 7.04.1472); Częstochowa (MK 33, s. 349—350 z 26.06.1519 i akt wykonawczy MK 31, s. 484—485 z 30.06.1519); Dębowiec (MK 25, k. 188 z 9.01.1512); Jasło (MK 16, s. 43 z 15.04.1497); Kazimierz (MK 14, s. 207 z 23.05. 1487; MK 21, k. 46 z 20.09.1504; MK 50, s. 400—402 z 4.10.1535; MK 62, k. 5v—6v z 24.04.1540; MRPS 4, 22566 z 19.11.1546; GK 75, s. 365 z 12.05.1556); Kleparz (MK 12, k. 238v z 27.06.1476); Kleparz (MK 55, k. 43 z 16.07.1538); Kraków (PPiSMK I.1, 41 z 30.07.1529); Łelów (MRPS 4, 22638 z 25.01.1547); Lipnica (MK 48, s. 321—322 z 23.12.1532); Lublin (MLublin, 112 z 29.08.1515, MK 29, s. 53—54; MLublin, 113 z 2.03.1517, MK 29, s. 478); Łuków (MK 29, s. 533—534 z 3.05.1517;

i powodzie⁵²). W porównaniu z nimi rzadkie są libertacje w związku ze zniszczeniami wojennymi oraz rabunkowymi napadami zbójceckimi⁵³. Do kolejnej kategorii zaliczam różnorodnej wielkości sytuacje, takie jak wolnizna dla nowych mieszkańców w Bochni⁵⁴. Jako końcową kategorię warto uwzględnić jeszcze przypadki ustalenia wysokości szosu, co zazwyczaj miało charakter trwały, to jest bezterminowy⁵⁵.

Jak wynika z tabeli 1, blisko 70% wszystkich aktów wydawane było w związku z klęskami, przede wszystkim pożogami. Wskazuje to na pomocową funkcję zwolnień podatkowych. Zwraca uwagę stosunkowo nieduży odsetek zwolnień „dla polepszenia kondycji miasta” (8%). W dwóch przypadkach (2%) można

MK 44, s. 275—256 z 5.04.1528 [15 I 1530]; MK 49, k. 140v—141 z 23.07.1534, powtórzenie przywileju na pergaminie: MK 54, k. 121—122 z 24.07.1534); Nowy Sącz (AGZ 9, 95 sprzed 20.01.1487 oraz AGZ 9, 95 z 20.01.1487, J. Sygański: *Historia Nowego Sącza...*, nr 32; MK 35, s. 825—826 z 1.08.1522; MK 35, s. 919—920 z 13.01.1523 i przedłużenie MK 54, k. 23—23v, 25 z 19.02.1537); Opoczno (MK 14, s. 56 z 18.03.1483); Osiek (MK 31, s. 294 z 12.06.1518); Oświęcim (MK 20, k. 85v z 16.08.1503; MK 31, s. 501—503 z 12.07.1519); Pilzno (MK 49, k. 92—92v z 15.04.1534; MK 64, k. 344—344v z 19.06.1543); Piwniczna (MK 17, k. 13v z 12.11.1492); Połaniec (MK 23, s. 141 z 18.04.1507; MK 40, s. 251 z 18.10.1526, zob. nr 2 w Aneksie); Radom (Dok.Rad. 16 z 6.12.1507; Dok.Rad. 17 z 17.01.1508; Dok.Rad. 21 z 6.04.1509); Radzyń Podlaski (MK 20, k. 24—24v z 16.08.1502); Ropczyce (MK 20, k. 139v z 6.01.1504); Sandomierz (MK 10, k. 52v z 6.01.1450; MK 28, k. 133v z 25.11.1514; MK 38, s. 439—440 z 24.06.1525); Sandomierz (MK 28, k. 133v z 25.11.1514; potwierdzenie: MK 30, k. 55—56 z 27.09.1515); Słomniki (MK 47, k. 41—41v z 23.08.1531); Stopnica (MK 22, k. 227 z 4.04.1508); Szydłów (MK 66, k. 34—35 z 11.02. 1544); Urzędów (MK 20, k. 74 z 7.07.1503); Wieliczka (KWiel. s. 38 z 3.09.1473; MK 51, k. 150 z 25.11.1535, AKS I-2, k. 343v, ponownie k. 344); Wojnicz (ANKr. dok.dep. 159 z 21.06.1485); Zawichost (MK 20, k. 57 z 28.04.1503); Zwoleń (MK 71, k. 270v—271 z 15.07.1546); Żarnowiec (AGAD, perg. 3356 z 4.07.1525).

⁵² Olkusz — podtopienie kopalni, obniżenie o połowę olbory górniczej na okres dwóch lat (MK 48, s. 171—172 z 31.10.1532); Stężyca (MK 57, k. 291 z 6.05.1540; MRPS 4, 8243 (MK 74a) z 21.03.1548).

⁵³ Parczew — Tatarzy (MK 19, k. 24v z 1.04.1501; MK 20, k. 14v z 22.06.1502 — przedłużenie wcześniejszej libertacji); Pilzno — Węgrzy (KDM 5 nr 1211 [teczka N 179] z 19.03.1474, MK 12, k. 172v); Piwniczna — zbójcy (MK 17, k. 13v z 12.11.1492); Ropczyce — Tatarzy (MK 20, k. 139v z 6.01.1504); Urzędów — Tatarzy? (MK 17, k. 248v z 30.12.1501; MK 20, k. 74 z 7.07.1503).

⁵⁴ Bochnia (KDM 5 nr 1720 [teczka P 168] z 10.12.1485, MK 14, k. 85); Bochnia (MK 49, k. 89v—90 z 13.04.1534).

⁵⁵ Krzepice — zrównanie wysokości szosu z pobieranym z Kłobucka (MK 42, k. 236 z 16.04.1527); Lipnica (ASK I-2, k. 337 z 6.05.1538); Lublin — ustalenie wysokości szosu na ściąganego przez poborców na potrzeby obrony państwa na 60 grzywien, zebrany podatek przekraczający tę kwotę zostanie przeznaczona na potrzeby miasta (MK 50, s. 134—135; MLublin 151 z 27.09.1535); Nowy Sącz — jak wynika z mandatu, już wcześniej sądeczanie cieszyli się obniżeniem podatku do wysokości 20 grzywien (ASK I-2, k. 342v z 19.06.1538); Olkusz — obniżenie szosu o 20 grzywien (MK 25, k. 19 z 20.03.1511); Parczew — pięć grzywien szosu (MK 54, k. 301v z 26.01.1538); Proszowice (MK 20, k. 152v z 14.01.1504; BJ dok. 285 z 28.02.1531, MK 45, s. 675—676); Urzędów (MK 50, k. 262—262v z 15.09.1535; R. Szczygieł: *Lokacja miasta...*, s. 89).

mówić o reminiscencjach wolnizny stosowanej w przywilejach lokacyjnych (wspomniane wyżej przywileje dla nowych osadników w Bochni), w 9% przywilejów nastąpiło obniżenie wysokości podatku. A zatem, jeśli zaufać narracjom, to niecałe 20% przypadków można kwalifikować jako udzielenie mieszczanom specjalnej pomocy, *favor regis*. Libertacje podatkowe nie pełniły zatem co do zasady roli instrumentu przyspieszającego lub stymulującego rozwój gospodarczy w zwykłych okolicznościach, lecz stanowiły niezbędny instrument pomocowy, stosowany w związku z katastrofami. Jak już wspomniano, był to także instrument czasowy, co odróżnia go od przywilejów zawierających zwolnienia celne. Ten sam cel miały zresztą udzielane w okolicznościach klęsk zwolnienia z innych świadczeń, przede wszystkim z czynszów. Przykładowo ograniczony czasowo charakter miały libertacje dla górników olkuskich z olbory górniczej⁵⁶. Generalne zwolnienia podatkowe dla miast i mieszczan wydawane były zatem w innych celach niż zwolnienia indywidualne, które zazwyczaj były wyrazem uznania i sposobem wynagrodzenia zasług⁵⁷.

Tabela 1
Odsetek przyczyn udzielania libertacji w latach 1386—1548

Lp.	Przyczyna libertacji	Odsetek
1	Troska o miasto	8
2	Ubóstwo mieszczan	2
3	Troska o zaludnienie miasta	2
4	Pożar	60
5	Powódź	2
6	Najazd	7
7	Ustalenie wysokości podatku	9
8	Brak danych	10

Źródło: Opracowanie własne.

Spory dotyczące poboru podatku

Libertacje podatkowe zaopatrzone były w klauzule wykonawcze kierowane zazwyczaj do poborców i ich personelu, w których król zakazywał poboru podatku w okresie zwolnienia. Sankcja za łamanie postanowienia zazwyczaj była formułowana zwrotem *pro gratia nostra sub obtentu*, co było wyrażeniem

⁵⁶ Zob. Olkusz (MK 43, s. 219—220 z 2.02.1528; MK 44, s. 390 z 1.02.1530; MK 54, k. 78 z 6.05.1537; MK 55, k. 23—23v z 25.06.1538).

⁵⁷ M. Mikuła: *Beneficjenci indywidualnych zwolnień...*, s. 20—21.

standardowym w tego typu klauzulach⁵⁸. Nasuwa się oczywiste przypuszczenie, że to poborcy podatków byli zainteresowani, by libertacje nie zostały wprowadzone w życie. W świetle zgromadzonych źródeł sposób ich partycypacji w egzekwowanych podatkach nie jest jednak jasny. Badania Tadeusza Szulca dotyczące poboru podatków z dóbr wiejskich wykazały, że w XV i I połowie XVI w. wynagrodzenie dla poborców obejmowało ryczałt z zebranych podatków, lecz dodatkowo, nieoficjalnie i bezprawnie, żądali oni od kmieci-podatników spiśnego (kwitowego) za wydanie poświadczenia zapłaty należności. W 1564 r. pojawiła się możliwość legalnego poboru kwitowego, a po 1591 r. w miejsce ryczałtu wprowadzona została prowizja. Oficjalny lub nieoficjalny pobór spiśnego obok stałej kwoty ryczałtu albo w ich miejsce system prowizji motywowały poborców do ściągania podatków⁵⁹.

W pobór szosu królewskiego oraz czopowego były zaangażowane rady miejskie, jak choćby w miastach województwa krakowskiego w 1538 r., z którego to roku zachowała się seria wklejonych do księgi skarbowej dokumentów wystawionych przez rady o przekazaniu należnego podatku poborcy Janowi Jordanowi z Zakliczyna⁶⁰, a także w innych miastach Korony, choćby w Sandomierzu⁶¹ czy Poznaniu, gdzie w XVI w. rada przekazywała ustaloną kwotę podatku wskazanemu przez króla poborcy⁶². Niekiedy podatek mieszczanie uiszczali tenentariuszowi, a ten przekazywał go poborcy⁶³. A więc w takich

⁵⁸ Por. Idem: *Królewskie gwarancje praw dla miast na przykładzie cel — wprowadzenie do problematyki*. W: *Kultura społeczna i religijna Małopolski od XIII do XVI wieku*. Red. W. Szymborski, J. Kozioł. Tarnów 2011, s. 197; M. Mikula: *Prawodawstwo króla...*, s. 175—176.

⁵⁹ T. Szulc: *Organizacja poboru podatków pokoszyckich do połowy XVI wieku*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1988, T. 40, z. 2, s. 68—69; Idem: *Sposoby wynagradzania poborców podatkowych w Polsce od schyłku XIV do XVIII wieku*. W: *Z dziejów państwa i prawa polskiego*. Red. J.S. Matuszewski. T. 1. Łódź 1993, s. 99—102, 106.

⁶⁰ Informacje o zapłacie pierwszej raty dupli szosu w 1538 r.: ASK I-2, k. 331v (Będzin, Nowy Żmigród), k. 332 (Myślenice, Skalbmierz), k. 332v (Grybów, Gorlice), k. 333 (Ciężkowice, Dębowiec), k. 333v (Skawina, Wojnicz), k. 334 (Koszyce), k. 334v (Książ Wielki, Ogrodzieniec), k. 335 (Czchów, Kosów, Lelów), k. 335v (Miechów, Chrzanów), k. 336 (Proszowice, Dukla), k. 336v (Kromołów), k. 338 (Działoszyce), k. 338v (Żarki, Brzeżek, Stary Sącz), k. 339 (Tymbark, Pilica), k. 339v (Szczekociny, Bochnia), k. 340 (Włodowice, Bobowa), k. 340v (Jędrzejów, Przyrów, Nowy Targ), k. 341 (Wolbrom), k. 341v (Stary Sącz, Kleparz), k. 342 (Częstochowa), k. 343 (Dobczyce, Krzepice, Kłobuck), k. 343v (Olkusz 1523), k. 344v (Jasło).

⁶¹ R. Koseła: *Podatki w Sandomierzu w I poł. XVII w.* Do druku przygotował K. Grądział. „Zeszyty Sandomierskie” 1996, nr 5, s. 38—39; R. Szczygieł: *Dzieje Sandomierza*. T. 2: *XVI—XVIII w., Cz. 1: W okresie świetności*. Red. H. Samsonowicz, H. Kiryk. Warszawa 1993, s. 80—81.

⁶² J. Kądziołka: *Finanse miasta...*, s. 66—68; A. Filipczak-Kocur: *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587—1648. Projekty...*, s. 36.

⁶³ Lipnica (ASK I-2, k. 338 z 1538 r.). W dokumencie wystawionym przez tenentariusza Piotra Kmitę wyraźnie zostało zaznaczone, że pobrano wyłącznie 20 grzywien podatku, zgodnie z mandatem królewskim (ASK I-2, k. 337 z 6.05.1538).

sytuacjach bezpośredni kontakt poborcy z podatnikami był ograniczony i odpadała możliwość poboru spiśnego. Karty Metryki Koronnej nie są jednak wolne od wyroków rozstrzygających spory między urzędnikami królewskimi a mieszkańcami domeny monarszej o bezprawny pobór podatków i opłat. Oto w 1519 r. komisarze królewscy wydali wyrok w sporze między mieszczanami Stopnicy i tenutariuszem Wacławem Ostrorogiem⁶⁴. Spór dotyczył nie tylko poboru czynszów, ale także szosu królewskiego (*exactio civilis*). Jak wynika z treści wyroku, tenutariusz nie dysponował żadnymi dokumentami upoważniającymi go do poboru podatku. W związku z tym zobowiązano burmistrza, trzech rajców i trzech mieszczan do złożenia przysięgi, że mieszczanie nie byli zobligowani do uiszczania wymaganych przez tenutariusza świadczeń. Brak bliższych danych, by powiązać ten spór z przywilejem królewskim z 1508 r., kiedy to miasto zostało zwolnione z podatków (oprócz czopowego) na okres 8 lat z powodu zniszczeń pożarem⁶⁵. Okres ośmioletni upłynął w 1516 r. Być może chodzi o pobór świadczeń od mieszczan w wymiarze większym niż miało to miejsce przed 1508 r. — wszak nie chodzi w sporze z 1519 r. tylko o *exactio civilis*, ale także o czynsze. Innym przykładem jest spór zakończony wyrokiem z dnia 24 czerwca 1523 r., kiedy to komisarze królewscy umorzyli sprawę o pobór przez starostę sądeckiego nienależnych świadczeń i podatków od mieszczan nowosądeckich. Warto wspomnieć, że w dacie wydania wyroku obowiązywał przywilej królewski z dnia 14 stycznia 1523 r. zakazujący od sądeczan poboru podatków przez okres 14 lat⁶⁶. W przywileju tym klauzula mandatowa wprost została skierowana do poborcy podatkowego krakowskiego i jednocześnie sędziego ziemskiego krakowskiego Jana Pieniążka. Notabene, Jan Pieniążek zasiadał w składzie sądu komisarskiego rozstrzygającego w czerwcu 1523 r. spór sądeczan ze starostą.

W obu analizowanych przypadkach stroną w procesach był pobierający różnorodne świadczenia od mieszczan starosta (grodowy lub niegrodowy), a podatek stanowił jeden z elementów sporu, oprócz świadczenia wynikającego ze stosunku własnościowego (czynsze). Partycypacja tenutariusza w dochodach z królewskiego klucza majątkowego była oczywista, można zatem przypuszczać, że nierzadka była praktyka zatrzymywania przez niego części szosu z tytułu jego poboru.

Warto jeszcze wskazać wydany przez Zygmunta II Augusta w formie mandatu akt interwencyjny, adresowany do starosty generalnego krakowskiego z 1565 r. W związku z uchwaleniem na sejmie nowych podatków, wskutek starań rajców bocheńskich, król polecił urzędnikom przestrzegać libertacji z 1561 r.

⁶⁴ Stopnica (MK 33, s. 398 z 17.05.1519, zobacz nr 1 w Aneksie).

⁶⁵ Stopnica (MK 22, k. 227 z 4.04.1508).

⁶⁶ Nowy Sącz (MK 35, s. 919—920 z 13.01.1523). Przywilej ten rozszerzał zakres czasowy zwolnienia podatkowego określony we wcześniejszym dokumencie z 1 sierpnia 1522 r., w którym ustalono dziesięcioletni okres libertacji (MK 35, s. 825—826 z 1.08.1522).

rozszerzającej się jeszcze na cztery lata⁶⁷. Rady miejskie bardzo pilnowały, by zwolnienia podatkowe były bezwzględnie przestrzegane, w tym przypadku zgodnie z zasadą, że prawo szczególne wcześniejsze deroguje prawo ogólne późniejsze.

Podsumowanie

Libertacje podatkowe w okresie jagiellońskim należały do wyłącznej kompetencji króla, tym samym dokumenty te zaliczają się do *leges speciales* uchwalanych w opozycji do uniwersałów poborowych obowiązujących wszystkich, a więc wpisujących się w kategorię polskiego *ius commune*. W konstytucjach sejmowych kolejnego stulecia zaczęły szerzej pojawiać się zwolnienia podatkowe dla wyróżnionych podmiotów, co jest świadectwem poszerzania kompetencji sejmu kosztem króla. Przywileje podatkowe służyły przede wszystkim pomocy miastom zrujnowanym przez klęski żywiołowe i zawieruchy wojenne. Okres zwolnienia uzależniony był od typu podatku, przy czym cel libertacji najpełniej realizowany był w dłuższych zwolnieniach podstawowego podatku — szosu królewskiego. Znacznie krótszy okres zwolnienia od zapłaty czopowego uzasadniony był jego konsumpcyjnym charakterem oraz, jako że był to podatek pośredni, jego koszty w istocie obciążały nabywcę towaru. Okoliczności wydawania zwolnień podatkowych sprawiają, że przywileje libertacyjne stanowią smutne świadectwo częstych pożarów, trawiących w znakomitej większości drewnianą zabudowę miast doby jagiellońskiej, mimo wzmaganiej prewencji, czego świadectwem było uchwalanie przepisów antypożarowych⁶⁸. Nie bez przyczyny podpalenie traktowano jako jedno z najcięższych przestępstw, nie tylko w Polsce. Potwierdza to brzmienie Statutów Kazimierza Wielkiego, w których wzorem prawa cesarskiego za podpalenie przewidziano karę „straszną”⁶⁹. O tym, jak surowo władze miejskie

⁶⁷ Bochnia (GK 89, s. 622 — 624 z 1565 [przywilej z 1561]).

⁶⁸ Zob. M. Zajęcki: *O badaniach nad regulacjami administracyjnymi w prawie miejskim. Analiza przepisów przeciwpożarowych w dawnych miastach polskich*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2004, T. 56, z. 2, s. 125—155.

⁶⁹ Przepis w brzmieniu Statutu Jana Łaskiego (*Commune incliti Poloniae Regni privilegium constitutionum et indultuum publicitus decretorum approbatorumque*. Ed. J. Łaski. Cracoviae 1506).

Art. 68. *De incendiariis et exustoribus. Ex lege imperiali clara luce nobis constat, quod incendiarii et exustores domorum horreorum aut quorumvis bonorum voluntarii morte crudeli et turpissima puniatur [...]*. Brak istotnych odmianek tekstowych tego fragmentu w rękopisach Statutów Kazimierza Wielkiego (*Archiwum Komisji Prawniczej*, t. 2, 4. Wyd. B. Ulanowski. Kraków 1921).

karąły podpalenie, świadczą akta spraw kryminalnych, w których pojawiają się nie tylko kary powieszenia⁷⁰, ale także spalenia⁷¹.

Podatki stanowiły istotny dochód skarbu królewskiego. Stąd ostrożność Jagiellonów w szafowaniu długoletnimi lub bezterminowymi zwolnieniami. Oszacowanie, jakiego rzędu kwoty podatków nie trafiały do skarbu królewskiego wskutek wydawania czasowych zwolnień podatkowych, wymaga pełniejszego wykorzystania źródeł skarbowych. Tutaj tylko przykładowo warto wspomnieć o jednym przypadku. Jeszcze w niedzielę miłosierdzia 1538 r. (5 maja) zapłacona została przez mieszkańców Kleparza pierwsza rata podwójnego szosu (dupli) uchwalonego na sejmie piotrkowskim⁷² i wynosiła ona 27 grzywien, podczas gdy w następstwie pożaru otrzymali oni 16 lipca 1538 r. zwolnienie na okres 12 lat⁷³. Zasadniczą kwestią nie jest tutaj wyliczenie bilansu doraźnych strat w przychodzie skarbu królewskiego, które zresztą i tak by powstały niezależnie od libertacji podatkowej, skoro pogorzelnicy nie byłiby w stanie zapłacić szosu. Podstawowe znaczenie miało zapewnienie poszkodowanym warunków odbudowy po doznanych zniszczeniach. O ile zatem trwałym instrumentem sprzyjającym rozwojowi gospodarczemu miast były bezterminowe zwolnienia celne (w istocie od myt), których beneficjentami były miasta o zróżnicowanej wielkości i typie gospodarczym⁷⁴, i ewentualnie w nich można upatrywać różnic w polityce królewskiej wobec poszczególnych miast, to zwolnienia podatkowe odgrywały rolę niezbędnego instrumentu pomocowego. Wspomniana zasada nie wykluczała jednak wyjątków — rajcy krakowscy dążyli do uzyskania trwałego zwolnienia podatkowego, co zostało skutecznie zablokowane w 1456 r.⁷⁵, a rada Nowego Sącza poprzez uzyskiwanie w XVI w. kolejnych przedłużeń zwolnień podatkowych w praktyce potrafiła zapewnić mieszczanom długoletnie okresy wolności podatkowej. Dla porównania, zwolnienia od poradlnego z I połowy XV w. nie należały do częstych i tylko jednostkowo miały charakter trwały, jak w przypadku libertacji dla dóbr klasztoru świętokrzyskiego. Z kolei libertacje od poradlnego z terenu Rusi Czerwonej obejmowały czasowe zwolnienia wydawane z powodu zniszczeń wsi wywołanych klęskami żywiołowymi i najazdami⁷⁶.

⁷⁰ Usiłowanie podpalenia miasta oraz kradzieże (*Księga kryminalna miasta Krakowa z lat 1554—1625*. Oprac. i wyd. W. Uruszczak, M. Mikuła, A. Karabowicz. Kraków 2013 [Fontes Iuris Polonici, seria: prawo miejskie] nr 18—22 z 26.02.1556, 207 z 9.08.1603).

⁷¹ Usiłowanie podpalenia miasta oraz kradzieże (ibidem, nr 26 z 16.07.1556).

⁷² *Volumina constitutionum*. T. 1, vol. 2. Wyd. W. Uruszczak, S. Grodziski, I. Dwornicka. Warszawa 2000, s. 182.

⁷³ ASK I-2, k. 341v; MK 55, k. 43 z 16.07.1538.

⁷⁴ M. Mikuła: *Prawodawstwo króla...*, s. 131—137.

⁷⁵ S. Kutrzeba: *Szos królewski...*, s. 22—23; T. Brzeczkowski: *Ustanawianie podatków nadzwyczajnych w Polsce w XV w.* „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1981, T. 42, s. 102—103; M. Ludwig: *Besteuerung...*, s. 93.

⁷⁶ T. Brzeczkowski: *Podatki zwyczajne w Polsce w XV wieku.* „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne”. *Historia* 1982, [nr] 18, s. 57—58.

Zatem także w przypadku dóbr ziemskich zwolnienie podatkowe było przede wszystkim czasowym instrumentem pomocowym, wydawanym przez króla nie jako wyraz jego łaski, lecz z obowiązku dbałości o poddanych.

Aneks

Edycja zawiera dwie ilustracje źródłowe zaczerpnięte z Metryki Koronnej. Jako pierwszy drukowany jest omawiany w artykule wyrok o nienależnie pobierane podatki, drugi z kolei to przykład standardowego zwolnienia z podatków z powodu pożaru. Edycja przygotowana została na podstawie projektu instrukcji wydawniczej Kazimierza Lepszego⁷⁷, z zachowaniem niezmienionej pisowni nazw własnych⁷⁸.

1

Kraków, 17 V 1519

Królewski sąd komisarzski rozsądza spór między mieszkańcami Stopnicy i Wacławem Ostrorogiem tenutariuszem o nienależne świadczenia.

Kop. MK 33, s. 398

Reg. MRPS 4, 12190

[k. 398] Decretum pro oppidanis Stobnÿcensis super exactione civili et laboribus latum.

Sigismundus etc.

Significamus tenore presentium universis. Quia cum questi essent nobis oppidani nostri Stobnicenses de tenutario suo generoso Venceslao de Ostrorog¹, quod ab eis exigeret indebite exactionem civilem ultra eam, quam pro communi regni defensione, quandocunque communi omnium consilio et consensu statuitur, solvere solent ac ad labores sibi usitatos sibi prestandos et podwodas illos ergeret, aliaque gravamina illis inferret contra eorum libertates, et antiquam consuetudinem. Nos eodem Venceslao illorum tenutario ad nos propterea cittacione nostra litterali advocato, et cognito ex litteris, et pivilegio eorundem oppidanorum nostrorum, quod ipsi dumtaxat ad censum ex agris et domibus solvendum sunt astricti, cognito etiam et intellecto, quod ipse Venceslaus tenutarius nullo legitimo documento probavit illos ad solvendum exactionem civilem predictam esse

⁷⁷ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku.* Red. K. Lepszy. Wrocław 1953.

⁷⁸ Dziękuję dr. Krzysztofowi Foktowi za pomoc w kolacjonowaniu dokumentów.

obligatos, decrevimus cum consiliariis nostris et presentibus decernimus, quod proconsul et cum eo tres consules aut alios tres cives seniores de Stobnycza iurent in presentia dicti sui tenutarii, aut eius procuratoris, quod exactionem civilem predictam nunquam antea solvebant, nec ad eam solvendam sunt obligati, et cum eiusmodi iuramentum prestiterint idem Venceslaus tenutarius, et pro tempore existentes, non debet prefatos oppidanos Stobnicenses ad solvendam sibi eandem ipsam exactionem civilem cogere, nec illam ab eis quovismodo exigere, aut exigi facere. Volumus etiam et presentibus decernimus, quod illos ad labores aut ducturas inconsuetas idem ipse tenutarius non compellat, nec propter ius et consuetudinem antiquam gravet, sed in eorum iuribus et libertatibus, ita ut eius predecessores faciebant illos conservet, et a suis officialibus et procuratoribus conservari faciat. Harum testimonio literarum, quibus sigillum nostrum est impositum. Datum Cracovie feria tertia post Zophie. Anno Domini millesimo quingentesimo decimo nono. Regni nostri tredecimo. Relatio.

¹ Waclaw Ostroróg (zm. 1527), od 1519 r. kasztelan kaliski, tenutariusz stopnicki (A. Gąsiorowski: *Ostroróg Waclaw*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 24. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1979, s. 531—532).

2

18 X 1526

Król Zygmunt I Stary uwalnia mieszczan Polańca od świadczeń z powodu pożaru.

Kop. MK 40, s. 251

Reg. MRPS 4, 14906

[s. 251] Libertas oppidanorum de Polanycz.

Sigismundus etc.

Significamus tenore presentium universis. Quia nos comparientes calamitati civium oppidi nostri Polanycz, quam ex novissima conflagratione illius acceperunt, dedimus et concessimus graciose, donumque et concedimus, quod presentis ipsis civibus dicti oppidi Polanycz damna per incendium passis libertatem ab omnibus et singulis censibus, solutionibus, contributionibus et exactionibus civilibus, que schossi dicuntur, pro re publica institutis et instituendis, ad octo annorum decursum a data presentium computandorum. A podvodis vero ad unum annum et a contributione czoppowe ad unum quartale anni. Quocirca tibi generoso Martino Sopichowski¹, exactori terre Sandomiriensis moderno, et cuicumque alteri exactori eiusdem terre pro tempore existenti, mandamus, ut prefatos cives nostros Polanecenses damna ex incendio uti premissum est passos in hac libertate, quod nos illis concessa ad decursum temporis superscripti conserves et alii officiales eorumque vices gerentes conservent et conservari faciant, pro gratia nostra non aliter facturi. Datum Cracovie die sancti Luce

Ewangeliste. Anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo sexto. Regni nostri xx. Sigismundus Rex. [A]

^a następuje formuła kancelaryjna podkanclerzego Piotra Tomickiego

¹ Marcin Sapichowski, poborca podatkowy i dworzanin królewski, wzmiankowany w 1514 i 1518 r. jako burgrabia kaliski (Teki Dworzaczka, poz. 1910: <http://www.teki.bkpan.poznan.pl/> [dostęp: 28.02.2019]; K. Niesiecki: *Herbarz Polski*. Wyd. J.N. Bobrowicz. T. 8. Lipsk 1839—1845, s. 241).

Bibliografia

Źródła

Archiwum Główne Akt Dawnych

Metryka Koronna: t. 10, 12, 14, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 29, 30, 31, 33, 35, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 54, 55, 57, 62, 64, 66, 70, 71, 73

Dokumenty pergaminowe: 3356

Archiwum Skarbu Koronnego: I-2

Archiwum Narodowe w Krakowie

Akta miasta Biecz, depozyt nr 1

Dokumenty depozytowe: 159

Księgi grodzkie krakowskie, inskrypcje: t. 75, 89

Biblioteka Jagiellońska

Dokumenty: 285

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie wskutek fundacji śp. Aleksandra hr. Stadnickiego wydane staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego. T. 6, 9, 10. Wyd. O. Pietruski, X. Liske. Lwów 1876, 1883, 1884.

Codes diplomaticus Vieliciensis. Kodeks dyplomatyczny wielicki. Wyd. A. Rudyński. Lwów 1872.

Commune incliti Poloniae Regni privilegium constitutionum et indultuum publicitus decretorum approbatorumque. Ed. J. Łaski. Cracoviae 1506.

Dokumenty miasta Radomia z lat 1444—1611. Oprac. B. Wyrozumska. „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego” 1984, T. 21, 4.

Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa. T. 1, cz. 1. Wyd. F. Piekosiński. Kraków 1879.

Księga kryminalna miasta Krakowa z lat 1554—1625. Oprac. i wyd. W. Uruszczak, M. Mikuła, A. Karabowicz. Kraków 2013 [Fontes Iuris Polonici, seria: prawo miejskie].

Łabęcki H.: *Górnictwo w Polsce. Opis kopalnictwa i hutnictwa polskiego pod względem technicznym, historyczno-statystycznym i prawnym*. T. 2. Warszawa 1841.

- Materiały do historii miasta Biecza (1361—1632)*. Oprac. F. Bujak. Kraków 1914.
- Materiały do historii miasta Lublina 1317—1792*. Oprac. J. Riabinin. [Lublin] 1938.
- Materiały do Kodeksu dyplomatycznego Małopolski*. T. 5, <http://www.kodeks.pau.krow.pl/index.html> [dostęp: 22.03.2019].
- Niesiecki K.: *Herbarz Polski*. Wyd. J.N. Bobrowicz. T. 8. Lipsk 1839—1845.
- Prawa, przywileje i statuty miasta Krakowa*. T. 1, z. 1. Wyd. F. Piekosiński. Kraków 1885.
- Statuty Kazimierza Wielkiego*. W: *Archiwum Komisji Prawniczej*. T. 2, 4, Wyd. B. Ulanowski. Kraków 1921.
- Teki Dworzaczka, poz. 1910, <http://www.teki.bkpan.poznan.pl/> [dostęp: 28.02.2019].
- Volumina constitutionum*. T. 1, vol. 2. Wyd. W. Uruszczak, S. Grodziski, I. Dwornicka. Warszawa 2000.
- Zbiór dokumentów małopolskich*. Cz. 3. Wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kuraś. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1969.

Literatura

- Brzeczkowski T.: *Podatki zwyczajne w Polsce w XV wieku*. „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne”. *Historia* 1982, [nr] 18.
- Brzeczkowski T.: *Ustanawianie podatków nadzwyczajnych w Polsce w XV w.* „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 1981, T. 42.
- Chorążyczewski W.: *Czego wciąż nie wiemy o kancelariach centralnych dawnej Rzeczypospolitej*. W: *Belliculum diplomaticum II Thorunense. Kancelarie władców na ziemiach polskich w średniowieczu i czasach nowożytnych na tle porównawczym*. Red. W. Chorążyczewski, J. Tandecki. Toruń 2007.
- Filipczak-Kocur A.: *Finanse Rzeczypospolitej w latach 1587—1632*. „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu”. *Historia* 1988, T. 26.
- Filipczak-Kocur A.: *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587—1648. Projekty — ustawy — realizacja*. Warszawa 2006.
- Gąsiorowski A.: *Ostroróg Waclaw*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 24. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1979.
- Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*. Red. K. Lepszy. Wrocław 1953.
- Kądziołka J.: *Finanse miasta Poznania 1501—1648*. Poznań 1960.
- Koseła R.: *Podatki w Sandomierzu w I poł. XVII w.* Do druku przygotował K. Grądziel. „Zeszyty Sandomierskie” 1996, nr 5.
- Kuraś S.: *Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średniowieczu*. Warszawa 1980.
- Kutrzeba S.: *Finanse Krakowa w wiekach średnich*. W: *Idem: Finanse i handel średniowiecznego Krakowa*. Kraków 2009.
- Kutrzeba S.: *Szoz królewski w Polsce w XIV i XV wieku*. Kraków 1900.
- Laberschek J.: *Dzieje średniowiecznego Lelowa*. Lelów 2018.
- Laberschek J.: *Na przełomie wieków XVI i XVII*. W: *Kłobuck. Dzieje miasta i gminy (do 1939)*. Red. F. Kiryk. Kraków 1998.

- Ludwig M.: *Besteuerung und Verpfändung königlicher Städte im spätmittelalterlichen Polen*. Berlin 1984.
- Matricularum Regni Poloniae Summaria*. T. 4. Oprac. T. Wierzbowski. Warszawa 1905—1917.
- Matuszewski J.S., Szulc T.: *Opodatkowanie i polityka zastawu miast królewskich w Polsce za Jagiellonów. Uwagi w związku z książką Michaela Ludwiga „Besteuerung und Verpfändung königlicher Städte im Spätmittelalterlichen Polen”*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1989, T. 41, z. 2.
- Mikula M.: *Beneficjenci indywidualnych zwolnień podatkowych w miastach w dobie jagiellońskiej*. „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2012, T. 5.
- Mikula M.: *Królewskie gwarancje praw dla miast na przykładzie cel — wprowadzenie do problematyki*. W: *Kultura społeczna i religijna Małopolski od XIII do XVI wieku*. Red. W. Szyborski, J. Kozioł. Tarnów 2011.
- Mikula M.: *Prawodawstwo króla i sejmu dla małopolskich miast królewskich (1386—1572). Studium z dziejów rządów prawa w Polsce*. Kraków 2014.
- Nabiałek K.: *Dzieje Wojnicza od XVI do połowy XVII wieku*. W: W. Krawczuk, P. Miodunka, K. Nabiałek: *Dzieje Wojnicza od XVI do XVIII wieku*. Wojnicz 2009.
- Noga Z.: *Krakowska rada miejska w XVI w. Studium o elicie władzy*. Kraków 2003.
- Paternowski S.: *Finanse miasta Poznania w wiekach średnich*. Poznań 1937.
- Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*. Kraków 1980 [hasła autorstwa: J. Laberschek (*Krzepice*, cz. 3, z. 1. Kraków 1994, s. 198—211; *Lelów*, cz. 3, z. 3. Kraków 2000, s. 481—512); Z. Leszczyńska-Skrętowa (*Bochnia*, cz. 1, z. 1. Wrocław 1980, s. 150—166; *Częstochowa*, cz. 1, z. 2. Wrocław 1985, s. 366—468); M. Wolski (*Lipnica*, cz. 3, z. 3. Kraków 2000, s. 645—656)].
- Stanisławski T.: *Sposoby finansowania kościołów i innych związków wyznaniowych ze środków publicznych*. W: *Prawo wyznaniowe w Polsce (1989—2009). Analizy — dyskusje — postulaty*. Red. D. Walencik. Katowice—Bielsko-Biała 2009.
- Sułkowska-Kuraś I.: *Polska kancelaria królewska w latach 1447—1506*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1967.
- Sygański J.: *Historia Nowego Sącza od wystąpienia dynastii Wazów do pierwszego rozbioru Polski*. T. 1: *Obraz wewnętrznych dziejów miasta*. Lwów 1901.
- Szczygieł R.: *Dzieje Sandomierza*. T. 2: *XVI—XVIII w.*, Cz. 1: *W okresie świetności*. Red. H. Samsonowicz, H. Kiryk. Warszawa 1993.
- Szczygieł R.: *Lokacja miasta na prawie magdeburskim i jego dzieje w czasach jagiellońskich*. W: *Dzieje Urzędowa*. Red. R. Szczygieł, M. Surdacki. Lublin—Urzędów 2011.
- Szulc T.: *Organizacja poboru podatków pokoszyckich do połowy XVI wieku*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1988, T. 40, z. 2.
- Szulc T.: *Skarbowość polska lat 1492—1587 w historiografii*. „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2003, T. 8.
- Szulc T.: *Sposoby wynagradzania poborców podatkowych w Polsce od schyłku XIV do XVIII wieku*. W: *Z dziejów państwa i prawa polskiego*. Red. J.S. Matuszewski. T. 1. Łódź 1993.

Zajęcki M.: *O badaniach nad regulacjami administracyjnymi w prawie miejskim. Analiza przepisów przeciwpożarowych w dawnych miastach polskich.* „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2004, T. 56, z. 2.

Maciej Mikuła

Steuerbefreiungen in der Jagiellonenzeit in den königlichen Städten Kleinpolens

Schlüsselwörter: Jagiellonen, Steuer, Stadt, Schoss, Brand, Privileg, Steuerbefreiung, Befreiung, Quelle, Ausgabe

Zusammenfassung: Zahlreiche königliche Privilegien, die die Bürger von der Steuerpflicht befreiten, blieben seit der Jagiellonenzeit erhalten. Die Einträge dieser Bestimmungen erscheinen sowohl in den Büchern der Kronenmetrik (oft in gekürzter Form) als auch in Form von Diplomen, die manchmal in die städtischen Kopialbücher integriert sind. Die zunehmende Anzahl an diesen Regelungen ist in der Kronenmetrik, insbesondere seit der Regierungszeit von Sigismund I., sichtbar, was sowohl durch eine größere Sorgfalt bei der Eintragung von vorübergehend verbindlichen Rechtsakten in die Metrik als auch durch die Intensivierung der Erlassung solcher Regelungen bei der zunehmenden (möglicherweise regelmäßigen) Verabschiedung von Schössen im Sejm zu erklären ist. Die Steuerbefreiungen lagen in der Jagiellonenzeit in der ausschließlichen Zuständigkeit des Königs, weshalb diese Dokumente zu *leges speciales* gehören, die in der Opposition zu den für alle geltenden Wehrpflichtuniversalien erlassen wurden und somit unter die Kategorie des polnischen *ius commune* fallen. Die Steuerprivilegien dienten vor allem zur Hilfe für solche Städte, die durch Naturkatastrophen und Kriegswirren zerstört wurden. Die Befreiungsdauer hing von der Steuerart ab, wobei das Ziel der Befreiung im Falle der längeren Befreiungen von der Grundsteuer — dem Königsschoss — am besten realisiert wurde. Die weit aus kürzere Befreiungsfrist von der Getränkesteuer war durch ihren Konsumcharakter gerechtfertigt, und da es sich um eine indirekte Steuer handelte, wurden die Kosten tatsächlich dem Käufer von Waren in Rechnung gestellt. Die Umstände, unter denen Steuerbefreiungen erlassen wurden, machen die Freiheitsrechte zu einem traurigen Zeugnis von häufigen Bränden, die in den meisten Fällen die Holzbebauung in den Städten der Jagiellonenzeit verschlangen.

Maciej Mikuła

Tax exemptions in the Jagiellonian era in the royal towns of Lesser Poland

Keywords: Jagiellonians, tax, town, urban revenue tax, fire, privilege, tax exemption, libertation, source, edition

Summary: Many royal privileges have been preserved from the Jagiellonian period, releasing the townsmen from the obligation to pay taxes. The entries of these regulations appear both in the books of the royal register (often in an abbreviated form) and in the form of diplomas, sometimes incorporated into city cartularies. An increasing number of the abovementioned regulations is visible in the royal register, especially since the reign of Sigismund I, which can be explained

by both greater care taken to enter the temporary acts into the register, and the intensification of issuing such regulations in view of the increasingly frequent (ultimately regular) adoption of the urban revenue tax in Sejm. Tax liberations in the Jagiellonian period belonged to the exclusive competence of the king; therefore, these documents belonged to *leges speciales* passed in opposition to the revenues binding for all, and thus falling into the category of the Polish *ius commune*. The tax privileges served primarily to help cities ruined by natural disasters and war turmoil. The period of exemption depended on the type of tax, while the goal of liberation was most fully achieved by longer exemptions from the basic tax — the royal urban revenue tax. The much shorter period of exemption from the excise tax was justified by its consumption character and the fact that it was an indirect tax, as the buyer of the goods was in fact charged for its costs. The circumstances in which the tax exemptions were issued make the tax liberation privileges a sad testimony to frequent fires, which in the vast majority of cases consumed the wooden buildings of the towns of the Jagiellonian era.